

Publisher: Igitur Publishing. Website: www.tijdschriftstudies.nl

Content is licensed under a Creative Commons Attribution 3.0 License

URN:NBN:NL:UI:10-1-114174. TS ·> # 36, december 2014, p. 147-152.

Recensie

Esther Op de Beek, *Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek, 1955-2005: Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse*. Radboud Universiteit Nijmegen, 2014. 311p. Digitaal beschikbaar in de [Radboud Repository](#).

In *Een literair fenomeen van de eerste orde* presenteert Esther Op de Beek de resultaten van het promotieonderzoek dat ze verrichte in het kader van het NWO-project *The best intentions: literary criticism in the Netherlands 1945-2005*. Aan de hand van een gemengde, zowel kwantitatieve als kwalitatieve methodologie bestudeert de auteur ontwikkelingen in de Nederlandse dagbladkritiek in de periode 1955-2005. Het uitgangspunt van dit onderzoek is het beeld dat in de literatuurgeschiedenis bestaat van de naoorlogse literaire kritiek: die kritiek zou aanvankelijk moralistisch en religieus georiënteerd zijn en zich gaandeweg, onder invloed van *Merlyn*, op een meer autonomistisch standpunt plaatsen. Dit algemene beeld tracht Op de Beek op basis van een groot corpus van dagbladrecensies te verifiëren en zo nodig bij te stellen.

Laat ik vooropstellen dat ik dit een fascinerend proefschrift vind en grote

bewondering heb voor het monnikenwerk dat door de onderzoeker is verricht. Belangwekkend vind ik vooral het onderzoeksdesign en de perspectieven die dit biedt voor de diachrone studie van kritieken, en meer in het algemeen van leeswijzen en literatuuropvattingen. Zoals de auteur in de slotbeschouwing aangeeft, heeft dit onderzoek niet enkel dit proefschrift mogelijk gemaakt maar ook vervolgonderzoek, dat kan voortbouwen op het analytische model en op de coderingen die in het corpus literaire kritieken zijn aangebracht. Ik hoop dan ook dat onderstaande bespiegelingen veeleer als enthousiast meedenken worden opgevat dan als punten van kritiek. Als dit onderzoek allerhande complicaties zichtbaar maakt, is dat immers in de eerste plaats een verdienste te noemen.

De keuze om het onderzoeksmateriaal (ook) kwantitatief te analyseren leidt ertoe dat in dit materiaal 'telbare' eenheden onderscheiden moeten worden, een klassieke hinderpaal voor kwantitatieve tekstanalyse. Het onderzoek van Op de Beek gaat voorbij aan de opbouw of argumentatiestructuur van de tekst en richt zich uitsluitend op evaluerende uitspraken in recensies. De focus op deze uitspraken sluit echter het interpretatieve moment niet uit, want

het onderscheid tussen een louter descriptieve en een waarderende uitspraak 'is in geen enkel geval empirisch aantoonbaar.' Het corpus recensies is door twee onderzoekers gecodeerd: 'Elke uitspraak die door één van beide onderzoekers gemarkeerd werd, is in het onderzoek meegeteld als "evaluatieve uitspraak".' Die keuze wordt verder niet gemotiveerd. Vervolgens worden in alle evaluerende uitspraken 'aspecten' en 'eigenschappen' onderscheiden. Eenvoudig gezegd: datgene wat geëvalueerd wordt (zoals de structuur of de stijl) en de eigenschap die aan dat aspect wordt toegekend (bijv. 'samenhangend' of 'humoristisch'). Die 'eigenschap' noemt Op de Beek ook wel het 'evaluatiecriterium'.

Het voordeel van deze methode is evident: het onderzoek laat zien of bepaalde aspecten van het literaire werk op het ene meetmoment vaker worden beoordeeld dan op het andere, los van de vraag of het oordeel positief dan wel negatief is. De auteur onderscheidt dit onderzoek nadrukkelijk van 'het reconstructieve poëticaonderzoek naar de literaire kritiek.' Niet de opvattingen en intenties van critici staan centraal, maar hun daadwerkelijke evaluaties. Dit lijkt me een uitstekende methode om onderhuidse verschuivingen in het discours van de kritiek bloot te leggen waarvan de critici zich niet noodzakelijk bewust zijn.

Twee opmerkelijke resultaten: evaluatie van de structuur van een roman piekt in 1985 en evaluatie van de auteur neemt vanaf 1965 langzaam af. Op de Beek interpreteert deze resultaten als een 'Merlyn-effect', hoewel ze daaraan toevoegt dat 'ook al vóór *Merlyn*' sporen te vinden zijn van 'een relatief werk-

gerichte literaire kritiek.' De (causale) interpretatie van deze resultaten blijft echter een heikel punt, en dat is volgens mij het belangrijkste nadeel van deze kwantitatieve methode: wat betekenen de cijfers precies? De significantie van de verschillen biedt enige uitkomst: statistische analyse laat zien dat wat betreft structurevaluatie de verschillen tussen 1955 enerzijds en 1985 en 1995 anderzijds significant zijn. Dat lijkt me een wezenlijke constatering en wellicht het meest belangwekkende resultaat van dit onderzoek. Niettemin blijft de vraag: wat betekent het dat op een bepaald moment pak 'm beet tien procent van de evaluerende uitspraken gericht is op structuur?

Naast de focus op het geëvalueerde 'aspect' bewijst ook de aparte behandeling van 'eigenschap' haar nut. Analyse van 'politieke eigenschappen' laat bijvoorbeeld een opmerkelijke toename zien in 2005. Het principiële onderscheid tussen aspect en eigenschap is ook (misschien zelfs vooral) relevant wanneer aspect en eigenschap erg dicht bij elkaar liggen. De structuur van een werk kan op samenhang (en dus volgens een structureel criterium) beoordeeld worden, maar evengoed in meer levensbeschouwelijke termen. Ander voorbeeld: de religieuze thematiek van een roman kan volgens een religieus criterium beoordeeld worden (bijvoorbeeld als blasfemisch), maar evengoed volgens een structureel (de samenhang of het contrast tussen religieuze ideeën). De meerwaarde van het onderscheid blijkt uit de constatering dat 'de combinatie "structuur-samenhang"' in 1955 minder vaak voorkomt dan in 1975 en 1985. Een andere interessante combinatie is die van

‘stijl’ met ‘emotionaliteit’. Op de Beek inter-preteert deze combinatie als ‘een vorm van evaluatie die het onderscheid autonoom-heteronoom ondergraaft.’ Ik vind het jammer dat deze combinaties (en de eventuele verschuivingen daarin) niet uitvoeriger besproken worden.

Hoewel de categorisering van uitspraken duidelijke voordelen biedt, zijn er ook nadelen. De noodzaak om feiten in categorieën in te delen, leidt ertoe dat een deel van deze feiten in rest-categorieën terecht komt. Van de toegekende eigenschappen valt bijna een kwart in de restcategorie ‘goed/overig’. Ruim een kwart van de evaluatieve uitspraken betreft dan weer het aspect ‘geheel/deel’, wat eigenlijk net als de categorie ‘overig’ een restcategorie is (want ze betreffen het werk, of een deel ervan, als geheel en dus niet een bepaald aspect ervan). Dat brengt me bij een ander nadeel: categorieën zijn haast per definitie betwistbaar. De categorie ‘geheel/deel’ is van een andere orde dan de categorieën die verwijzen naar een aspect van het werk, zoals de structuur, de stijl of de thematiek. Wanneer een eigenschap toegekend wordt aan het werk als geheel vervalst mijns inziens het onderscheid tussen aspect en eigenschap.

Waar de indeling in aspecten nog *grosso modo* de logica van de literaire analyse volgt, is bij de categorisering van de eigenschappen de logica minder duidelijk. Zo snap ik niet goed waarom ‘samenhang’ en ‘continuïteit’ niet samen een categorie ‘structurele eigenschappen’ vormen. Of waarom ‘intensiteit/levendigheid’ en ‘emotionaliteit’ aparte categorieën zijn (ze kunnen evengoed samen een categorie ‘affectieve eigenschappen’ vormen, waarbij dan ook

effect op de lezer zou horen). Onder literaire eigenschappen schaarde Op de Beek categorieën als ‘bescheidenheid’, ‘pretenties’ en ‘authenticiteit’, wat ik eerder morele eigenschappen zou noemen.

Soms lijkt het onderscheid tussen aspect en eigenschap bovendien te vertroebelen. De code ‘emotionaliteit’ is volgens Op de Beek ook toegekend aan ‘evaluaties van de emoties in het literaire werk,’ waarbij ‘emotie’ meer als aspect dan als eigenschap lijkt te functioneren (het is immers de emotie die geëvalueerd wordt). In de categorie ‘literaire/intellectuele eigenschappen’ zijn dan weer ongelijksoortige eigenschappen samengebracht. Op de Beek geeft de volgende toelichting: ‘veel uitspraken van critici over de diepgang en complexiteit van literaire werken zijn niet te scheiden van hun oordelen over de literaire kwaliteit.’ De constatering dat critici deze eigenschappen vaak op een hoop gooien, lijkt me net een goede reden om ze principieel van elkaar te onderscheiden, zodat je vervolgens de vervlechting kunt laten zien (naast de combinatie aspect-eigenschap is de combinatie van eigenschappen ongetwijfeld relevant).

En zo valt over de categorieën wellicht eindeloos te discussiëren. Ik vermoed dat de afstemming tussen de categorieën en de hypothesen die in het onderzoek getoetst worden nog iets preciezer had kunnen zijn. Het zij zo.

In drie hoofdstukken kwalitatieve analyse verfijnt Op de Beek de categorieën die aan de basis liggen van het kwantitatieve onderzoek. Twee van deze hoofdstukken zijn gewijd aan eigenschappen (respectievelijk morele, reli-

gieuze en politieke eigenschappen en literaire/intellectuele eigenschappen), het derde betreft aspecten (stijl, structuur en auteur). De kwalitatieve analyse werkt het best wanneer ze de logica van de kwantitatieve analyse volgt. De categorie ‘literaire/intellectuele eigenschappen’ wordt uitgesplit in vier subcategorieën, die veeleer inductief tot stand zijn gekomen, op basis van interpretatie van de kritieken. Dat levert boeiende resultaten op: uitspraken over ‘literaire pretenties’ pieken in 1985 (tevens de piek van de structurevaluaties) en ‘genretoeschrijvingen’ nemen (door de opkomst van de ‘literaire thriller’) opnieuw toe in 2005.

Opvallend is dat de kwalitatieve analyse beperkingen in het kwantitatieve model blootlegt. Zo wordt in het kwalitatieve luik ad hoc het positieve of negatieve karakter van een evaluatie benoemd – ‘diepgang’ is ‘een constant positief geëvalueerde eigenschap’ – terwijl dit onderscheid in het kwantitatieve model niet opgenomen is. Daarnaast roept de kwalitatieve analyse de vraag op naar de afbakening van een ‘evaluatie’, zoals wanneer in een bepaalde passage zowel literaire als intellectuele eigenschappen worden toegekend. Biedt het model de mogelijkheid om beide evaluaties apart te registreren en vervolgens met elkaar in verband te brengen? Met andere woorden: bestaat de mogelijkheid om op zoek te gaan naar combinaties van evaluatieve uitspraken in recensies (en zo iets van een argumentatiestructuur te laten zien)? Ik vermoed dat zoiets technisch te realiseren is.

De verfijning van de categorieën gebeurt mijns inziens echter niet altijd in de geest van het kwantitatieve model.

Tijdens het lezen heb ik me het hoofd gebroken over het onderscheid dat Op de Beek maakt tussen soorten politieke, morele en religieuze evaluaties. Politieke evaluaties vallen uiteen in ‘politiek-maatschappelijk gefundeerde oordelen – evaluaties waarin de criticus eigen politieke maatstaven aanwendt – enerzijds en evaluaties van de politiek-maatschappelijke dimensie van romans of verhalen anderzijds.’ De formulering suggereert dat de criticus in het eerste geval een politieke eigenschap toekent en in het tweede de politieke ‘dimensie’ beoordeelt als een aspect van het werk (de thematiek). Analoog is het verschil tussen ‘morele oordelen in strikte zin’ en ‘evaluaties van de morele dimensie van (aspecten van) teksten.’

Het onderscheid tussen aspect en eigenschap lijkt hier te vervagen, wat de analyse vertroebelt. Mij stoort vooral de suggestie dat politieke of morele oordelen ‘in strikte zin’ heteronomer zouden zijn dan de andere, terwijl het verschil louter bestaat uit de aard van de (politieke of morele) eigenschap die wordt toegekend aan een aspect (bv. ‘reactionair’ tegenover ‘actueel’) – en dat verschil lijkt me typologisch niet zo relevant. Het verschil tussen heteronome en autonome critici hangt volgens mij in de eerste plaats af van de aspecten die ze beoordelen (bijvoorbeeld de auteur tegenover de structuur) en in de tweede plaats van de eigenschappen die ze aan die aspecten toekennen (bijvoorbeeld structurele of politieke eigenschappen). Een nadere analyse van de combinatie aspect-eigenschap (en eventuele verschuivingen hierin) had hier wellicht verheldering kunnen bieden.

Dit onderzoek is in methodologisch

opzicht erg interessant en zoals elk onderzoek dat scherpe methodologische keuzes maakt, roept het voor de hand liggende en enigszins kinderachtige vragen op volgens het stramien: waarom heb je X gedaan en niet Y? Enkele van deze vragen wil ik hieronder niettemin stellen, meer bepaald met betrekking tot het primaire corpus.

Waarom is er gekozen voor ‘een focus op de dagbladkritiek,’ met uitsluiting van literaire kritiek in tijdschriften? Het antwoord: ‘Die keuze is zowel gemaakt om praktische redenen – om het enorme aantal relevante recensies dat tussen 1945 en 2005 gepubliceerd is te beperken – als omdat de aard en functie van recensies sterk gebonden is aan het medium waarin de recensies verschijnen.’ Het is nog maar de vraag of het inhoudelijke argument stand houdt: is het onderscheid tussen met name dagen- en weekbladen in het licht van de onderzoeksvraag echt zo wezenlijk? Wat de methodologische winst ook moge zijn, het verlies is duidelijk: bladen als *De Groene Amsterdammer* en *Haagse post* vallen door deze keuze af. Enkele conclusies van dit proefschrift krijgen door deze keuze een voorlopig karakter. Zo merkt de auteur op: ‘Van het debat over de taak van de criticus in de jaren zeventig, waarin J.F. Vogelaar een “tegendraadse kritiek” bepleitte, is in 1975 of 1985 niets te zien.’ De bijdrage van *Groene*-recensent Vogelaar aan de literaire kritiek blijft door de focus op dagbladen helaas buiten beeld.

Een soortgelijke vraag kan gesteld worden over de gekozen jaartallen. Op de Beek geeft aan dat de ‘dwarsdoorsneden’ (1955, 1965, 1975, 1985, 1995 en 2005) gekozen zijn om verge-

lijking met de literatuurgeschiedenis van Hugo Brems mogelijk te maken – die belicht immers dezelfde dwarsdoorsneden. Daarnaast is er het steekproefargument, volgens hetwelk een arbitraire keuze meer verantwoord is dan om het even welke gemotiveerde keuze. Voor trends op lange termijn – zoals de geleidelijke indaling van de autonomistische visie – maakt het wellicht niet veel uit of je 1975 en 1985 kiest, dan wel 1970 en 1980; deze keuze kan zelfs een welkome correctie zijn op de voorkeur in literatuurgeschiedschrijving voor heftige en vaak vluchtige uitbarstingen (de discussie over ‘de taak van de schrijver’ aan het einde van de jaren 1970 zou zo’n polemische opflakking kunnen zijn die kortstondig doorwerkt in de literaire kritiek – of net niet).

Toch zijn de spreekwoordelijke ‘grote getallen’ is dit onderzoek onvoldoende groot om uitschieters helemaal uit te vlakken. Kees Fens is bijvoorbeeld in zijn eentje verantwoordelijk voor een afwijkend resultaat van *De Volkskrant* in het peiljaar 1975 (op het vlak van structurevaluaties). Het kwalitatieve luik van de analyse laat toe om uitschieters en toevalligheden te duiden en te relativiseren (zo zijn er in 1985 en 1995 uitspraken over religieuze eigenschappen omdat in beide jaren toevallig een roman van dezelfde christelijke schrijver verschijnt). Maar de spanning tussen het volatiele van poëtische discussies en de minder ‘luidruchtige’ trends op langere termijn gaat enigszins verloren indien er slechts één peiljaar per decennium is.

Dat is volgens mij net de belangrijkste meerwaarde van een deels kwantitatieve analyse van een groot corpus met verscheidene meetpunten: het kan

trends op langere termijn tonen en wellicht een onderhuidse consensus tonen onder het oppervlak van schijnbare poëtische tegenstellingen. Dit proefschrift presenteert een model dat gebruikt kan worden om literair-historische hypothesen te toetsen. Tegelijk is dit onderzoek een uitvoerige toetsing van het model zelf: het kwalitatieve luik biedt niet alleen een inhoudelijke meer-

waarde, het levert daarnaast een inductieve verfijning van het kwantitatieve model. Deze benadering verdient volgens mij dan ook navolging, zodat de vruchten van dit werk ten volle geplukt kunnen worden.

•> SVEN VITSE *doceert moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht.*